

КАРИТИВНІСТЬ У ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ

Гліаді Олександр Іванович,

доктор філологічних наук,

професор кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

ORCID ID: 0000-0001-5078-8316

Статтю присвячено розгляду мовного феномена каритивності (позбавності) у праслов'янській мові, де позбавність виражалася на рівні словотворення засобами дериваційної морфеміки. Зокрема, на матеріалі слов'янських *nomina personalia* та пов'язаних із ними іменників і прикметників описано фрагмент системи похідних із префіксами *bez- і *ne- як основних носіїв семантики 'який не має чогось', 'який позбавлений об'єкта володіння'. Схарактеризовано корелятивні пари утворень із *bez- і *ne-, які засвідчують взаємодію двох словотвірних типів: *bezbogъ(jь) VS *nebogъ(jь), *bezbojaznъnjь VS *nebojaznъnjь, *bezčъstъnjь(jь) VS *nečъstъnjь(jь), *bezduxъ VS *neduxъ, *bezgolsъ VS *negolsъ, *bezgorbъ VS *negorbъ, *bezlędvъjь VS *nelędvъjь, *bezmirъ VS *nemirъ, *bezmyslъ VS *nemyslъ, *bezokъ VS *neokъ, *bezpalъjь VS *nepalъjь, *bezplodъ VS *neplodъ, *bezpōtъnjь VS *nepōtъ, *bezrōkъ VS *nerōkъ, *bezsortъ VS *nesortъ, *bezsqdъ VS *nesqdъ, *bezstudъ VS *nestudъ, *bezstud-jь, *bezstyd-jь VS *nestyd-jь, *bezudъ VS *neudъ, *bezuxъ VS *neuxъ, *bezukъ VS *neukъ, *bezvolsъ VS *nevolsъ.

Ключові слова: каритивність, праслов'янський, мовна категорія, дериват, етимологія.

Hiadi Alexander. The category of deprivation in the Proto-Slavonic language

The paper deals with the linguistic phenomenon of the deprivation as a semantic category in the Proto-Slavonic language in which caritive meaning was expressed with means of the word-forming morphemic. In particular, on the material of Slavonic *nomina personalia* and related to them substantives and adjectives a fragment of the system of derivatives with prefixes *bez- and *ne- is described. These prefixes are the main carriers of semantics 'the one who does not have something', 'one who is deprived of possession object'. Correlative pairs of derivatives with *bez- and *ne-, which evidence the interaction of both word-forming patterns are described: *bezbogъ(jь) VS *nebogъ(jь), *bezbojaznъnjь VS *nebojaznъnjь, *bezčъstъnjь(jь) VS *nečъstъnjь(jь), *bezduxъ VS *neduxъ, *bezgolsъ VS *negolsъ, *bezgorbъ VS *negorbъ, *bezlędvъjь VS *nelędvъjь, *bezmirъ VS *nemirъ, *bezmyslъ VS *nemyslъ, *bezokъ VS *neokъ, *bezpalъjь VS *nepalъjь, *bezplodъ VS *neplodъ, *bezpōtъnjь VS *nepōtъ, *bezrōkъ VS *nerōkъ, *bezsortъ VS *nesortъ, *bezsqdъ VS *nesqdъ, *bezstudъ VS *nestudъ, *bezstud-jь, *bezstyd-jь VS *nestyd-jь, *bezudъ VS *neudъ, *bezuxъ VS *neuxъ, *bezukъ VS *neukъ, *bezvolsъ VS *nevolsъ.

Key words: deprivation, Proto-Slavonic, language category, derivative, etymology.

Вступ. Каритивність – мовна категорія, прямо протилежна посесивності. Посесивність (присвійність) передбачає граматичний і семантичний зв'язок між мовними одиницями на основі ідеї наділеності, належності однієї з них іншій (*Иванов починок, дедов портсигар*, англ. *Elaine's book*). На відміну від неї каритивність (позбавність) – виражена певними засобами вказівка на відсутність належності одного мовного об'єкта іншому чи наділеності його чимось (*без-лошадный, бес-сребреник*, гр. *ἀν-ἀρῦροι*, англ. *shame-less*). Інакше кажучи, *посесивність* вказує на наявність об'єкта володіння, наділеність ним, тоді як *каритивність* підкреслює відсутність такого об'єкта чи позбавлення суб'єкта невідчужуваного об'єкта.

Із загальнолінгвістичного погляду слова чи синтаксичні конструкції зі значенням каритивності цікаві тим, що втілюють не заперечення всього висловлювання, а лише заперечення володіння, належності щодо предметів, позначених окремими локальними частинами висловлювання, що не впливають безпосередньо на істинність чи хибність твердження в цілому (В'яч. Вс. Іванов). Свого часу В'ячеслав Всеволодович Іванов відзначив, що категорія позбавності в одних мовах чи навіть мовних союзах має регулярне граматичне вираження, тоді як в інших виражається словотвірними засобами. У праслов'янських діалектах, відомих нам завдяки реконструк-

ції, ми бачимо як раз дериваційне маркування позбавності.

У праслов'янській мові каритивне значення діставало словотвірного оформлення префіксами **bez-* (власне каритивний), **ǝ-/*ǝ-*, *ne-*, **u-* (привативно-каритивні). Індоевропейські привативні синтаксичні конструкції із запереченням **en*, **on*, **au-*, **ne* (найбільша кількість) через зрощення перетворюються на похідні слова, а пізніше, у праслов'янській мові, сформувався новий префіксальний тип утворень, який поступово замінив давні привативні похідні. Ідеться про деривати із префіксом **bez-*, який у праслов'янській мові, а також у слов'янських діалектах історичної доби стає основним носієм ідеї каритивності (В'ячеслав Всеволодович Іванов). Ці слово (прийменник) і морфема (префікс) продукують нову лексику та нові каритивні конструкції, і під тиском інновацій зазнають переосмислення старі привативи з **ne-*, яке заступається прийменником-префіксом **bez*. Функціональна подібність двох словотвірних моделей призвела до семантичного дублювання в системі похідних, де до слів із **ne-* часто існує тотожний за значенням відповідник із **bez-* (**ne-mirъ* : **bez-mirъ*, **ne-studъ* : **bez-studъ*, **ne-udъjъ* : **bez-udъjъ* та ін., див. далі). Однак вона не стерла первісного привативного значення **ne-*, тому більшість слів із ним все-таки передає ідею заперечення, а не позбавності, або ж поєднує їх обидві. Щодо функціонування в праїндоевропейській мові та окремих мовах індоевропейської сім'ї привативних конструкцій з **ne* та іншими словами на позначення ідеї негативності, заперечення див. [1, с. 57–69; 2; 3], однак нас надалі цікавитимуть приклади набуття привативним **ne* власне каритивної семантики у слов'янських мовах, зокрема у праслов'янській, на тлі похідних із каритивним **bez*.

Найкращим чином каритивна семантика (як і посесивна) репрезентується словами, пов'язаними із характеристикою людини, з-поміж яких найбільше прикметників. Ця лексика очікувано часто переходить у розряд особових назв, чия функція – виділення особи серед інших завдяки підкресленню певної риси, якою могла бути відсутність чогось у зовнішньому вигляді носія антропоніма. Тож, давня антропонімія не лише постає матеріалом для вивчення специфіки категорії позбавності, але й дозволяє відновити

елементи праслов'янського словника, втрачені в апеллятивному вокабулярії, або ж доповнити відповідні дефініції ЕССЯ та SP.

Матеріали та метод. З огляду на сказане матеріалом студії слугують: а) слов'янська антропонімія, лексико-словотвірний склад якої зумовлює семантику номінації 'позбавлений чогось', 'який не має чогось'; б) співвідносні з нею *potina prorgia* з аналогічними структурно-семантичними ознаками. Для їхнього аналізу використовуються такі методи, як: етимологічний метод, метод реконструкції, описовий метод, метод суцільної вибірки матеріалу з лексикографічних джерел.

Результати. Наведемо деякі попередні результати розгляду фактичного матеріалу (нижче лексика, яка не має спеціальної паспортизації, запозичена з широко відомого «Етимологічного словника слов'янських мов: Праслов'янський лексичний фонд» за редакцією О.М. Трубачова, А.Ф. Журавльова та Ж.Ж. Варбот).

1. Деривати від соматичних термінів, слів на позначення зовнішності загалом, а також похідних від них ад'єктивів

1.1. Деривати з **bez-*: **bezbokъjъ* 'безбокий', **bezbordъ(jъ)* 'безбородий', (похідне) **bezbordъnъ(jъ)* 'т. с.', **bezbrъxъjъ* 'безчеревий', **bezčelъnъjъ* 'який не має чола', **bezgolъ(jъ)* 'безголовий', (похідне) **bezgolъnъ(jъ)* 'т. с.', **bezgъbъ(jъ)* 'безгубий', **bezkostъjъ* 'безкостий', **bezkrъvъjъ* 'безкровний', **bezlędvъjъ* (: рос. діал. *безлядвий* 'ледачий, немоторний') – похідне від основи **lędv-* 'стегно', **bezmozgъjъ* 'який не має мізків, дурний', **beznogъ(jъ)* 'безногий', (похідне) **beznožъnъ(jъ)* 'т. с.', **beznosъ(jъ)* 'безносий', **bezočъjъ* (: пол. *bezoczy* 'безокий, сліпий'), (похідні) **bezočitъ* (: ст.-сл. *безочитъ* 'безсоромний'), **bezočivъ(jъ)* (: ст.-сл. *безочивъ* 'безсоромний'), **bezokъ(jъ)* (: болг. *безок* 'безокий, сліпий', пол. *bezoki* 'т. с.', рос., укр. *безокий*), **bezpalъjъ* 'у кого нема пальців', **bezprъstъjъ* (: чес. *bezprsty* adj. 'який не має пальців'), (похідне) **bezprъstъnъjъ*, **bezrъkъ(jъ)* 'безрукий', (похідне) **bezrъčъnъjъ* 'т. с.', **bezudъnъ(jъ)*, **bezuxъ(jъ)* (: болг. *безух* 'безвухий чи одновухий', рос. *безухий* 'який не має вуха, вух'), **bezušъjъ* (: чес. *bezuši* 'безвухий, без одного вуха').

Ми пропонуємо деякі доповнення до цього списку:

*bezmqđьjь: укр. *Безмуди* – прізвище (с. Іванне Дубнівського р-ну Ровенської обл.). Іменний композит преф. **bez-* із соматичним терміном **mqđo/mqđь* [4, с. 31].

*bezpalьjь: пол. *Bezpała, Bepała* [5, с. 548, 560] ~ рос. *беспáлый* ‘у кого нема одного чи більше пальців’ (ЭССЯ: лише рос. і укр. матеріал, а також явно інноваційні пол. *bezpalcy*, блр. *бяспáльцы*).

*bezpętaьjь: ст.-рус. *Беспятый* Захар, XVI, *Беспятый* Андрей Захаровъ, Торопъ Михайловъ сынъ *Безпятаго*, XVII ~ рос. діал. арханг. *беспятый* ‘той, у кого п’ятки не випинаються назад’, ‘той, хто не вмє ходити належним чином’. Складний прикметник архаїчної структури, утворений преф. **bez-* і subst. *pęta ‘п’ята, п’ятка’ [4, с. 32].

*bezudь: пол. *Bezud* – прізвище. Префіксальний іменник (первісно – ад’єктив), утворений від соматичного терміна *udь [4, с. 45]. Пор. в ЭССЯ префіксально-суфіксальний ад’єктив **bezudьnь(jь)*.

Відзначимо також псл. **bezobrazь(jь)*, збережене в похідних формах, пор. пол. *Bezobrazow* [5, с. 560], ст.-рус. *Безобразов*, 1612, *Безобразовъ* Владимиръ Матвѣвичъ – прізвища. Субстантивований в ономастиці архаїчний прикметник (пор. відсутність суфікса *-ьн-*, уластивого пізнішим ад’єктивам на зразок рос. *безобразный*), утворений долученням преф. **bez-* до *obrazь: пол. *obraz* ‘зображення, картина; різьба; образ, уявлення...’, д.-рус., рус.-ц.-слав. *образь* ‘вигляд, образ; зовнішність’ та ін. (ЭССЯ). Докладніше див. [4, с. 32].

1.2. Деривати з **ne-*: **negqbь(jь)* [16, с. 87], **neobrazьnь(jь)* (: ц.-сл. *необразнь* ‘який не має форми’) (ЭССЯ), *neledva (: укр. *Неледва* – прізвище < *Нелядва), **neokь(jь)* (: рос. *Нео́ка* – прізвище), **nepalь(jь)* (: чес. *Nepala* – прізвище) [16, с. 93, 98, 99], *neroходьjь (: рос. *непохо́жий* ‘який не має схожості з кимось або чимось’), *nepostavь (: ст.-рус. *Непоставь* – антропонім ~ рос. діал. *непостáвный* ‘негарний, непоставний’) ‘який не має постави’, *nerqka (: пол. діал. *nieřeka* ‘зздрісна, недобррозичлива людина’), **neudь(jь)* (: рос. діал. *неу́дый* ‘потворний, неповноцінний’, ‘скалічений’ ~ *udь ‘частина тіла’) (ЭССЯ), **neuxь(jь)* [16, с. 112], *nevidь (: д.-рус. *Невидь* – особове ім’я), *nevьzorь (: д.-рус. *Невзорь* – особове ім’я ~ рос. діал. *невзора* ‘непоказна людина’).

Список праформ можна розширити завдяки таким словам, як:

*nekozь: укр. *Неко́з* – прізвище [6, с. 16]. Якщо припустити, що в наведеному імені початкове *He-* є запереченням (псл. част. *ne), то постає питання про генетичну атрибуцію кореневої частини, яку за відсутності в доступному матеріалі близьких апелятивних відповідників імовірно тлумачити як можливий слід псл. **koz-*, тобто етимона, від якого шляхом подовження *o > ō (a)* була утворена добре відома форма **kazati (se)* ‘показувати(ся), здаватися’, ‘вчити, говорити, наказувати’ (ЭССЯ). Щоправда, введення в науковий обіг нового діалектного апелятивного матеріалу може суттєво скоригувати запропоновану етимологічну версію. Значення – ‘непоказний’, ‘який не має [належного] вигляду’? В [16, с. 90] *nekoz (на основі укр. *Неко́з*) дається без пояснення.

*nekrasь: д.-рус. *Некрас*, XIII – особове ім’я. Граматичний варіант (ō-основа) до *nekrasa, пор. ст.-рус. *Некраса*, 1565 (Суздаль), рос. діал. *некрáса* ‘некрасивий, непоказний (щодо людини чи тварини)’ (ЭССЯ). Див.: [4, с. 65].

*neobkazь: макед. *Неоказ – антропонім, реконструкція якого видається виправданою з урахуванням ойконіма *Неокази*, XVI – місцева назва як плуральна форма імені *Неоказ, перенесена в топонімію. Відновлений таким чином архетип – дериват із запереченням *ne від *obkazь, пор. чес. *okaz* ‘вид, вигляд’, д.-чес. *okaza* ‘розкішність, блиск’ тощо (в ЭССЯ наведені лише західно- та східнослов’янські приклади). Докладніше, із джерелами, див.: [4, с. 69].

**nevel’a*: укр. *Невѐля* – прізвище [6, с. 86]. Іменний композит, який складається із заперечення *ne та кореневої основи, представлені в *velьjь ~ *velikь ‘великий’. Пор. чес. стар. *nevel’a* ‘не багато’ [7, с. 1185].

2. Деривати від слів на позначення волосяного покриву

2.1. Деривати з **bez-*: *bezbrьvьjь ‘безбровий’, *bezqьsьjь ‘безвусий’, **bezvolьsь(jь)* (: болг. *безв́лас* ‘безволосий’, рос. *безволосый* ‘лисий’, укр. *безволосий*), (похідне) **bezvolьsьnь(jь)* (: серб., хорв. *бѣзвласан* ‘безволосий’).

2.2. Деривати з **ne-*: *nevolьsь (: ст.-чес. *Newlas* – особова назва), *neqьsь (: укр. *Не́ус* – прізвище) [16, с. 99, 117].

3. Деривати від слів на позначення голосу, мовлення і похідних від них ад'єктивів

3.1. Деривати з *bez-: *bezgolsъ(jь) ‘безголосий’, (похідне) *bezgols-ьнь(jь) ‘т. с.’, *bezъlvъль(jь) (: ст.-сл. бєзмлъвьнь ‘який не говорить’, ‘німий’).

3.2. Деривати з *ne-: *negolsъ (: пол. Niegłos – прізвище [5, с. 7714] ~ ne głosić [8, с. 182]; в ЭССЯ лише чес. і рос. діал.), *netъlvъ(jь) (: пол. стар. niemowu ‘німий’) (ЭССЯ).

Додамо ще, здається, відсутній в працях із реконструкції праслов'янської лексики прототип *negurъ: рос. діал. одес. *Негур* – прізвище ~ *негурый* ‘німий’, ‘неговіркий’ [4, с. 61]. Дериват із *ne від кореня *gur-, відомого (за ЭССЯ) в *bala-guriti (: рос. балагурить ‘весело говорити’) ~ лтс. *gaura* ‘базікання’, пор. ще у складі рос. діал. сарат. *гурліть* ‘п'ятакати, багатослівно розповідати про щось’ (СРНГ). Отже, маємо справу з ад'єктивом зі значенням ‘позбавлений голосу, мовлення’.

3.3. Деривати з *e-: *eъlva: укр. *Ямолва* – прізвище ~ діал. степ. *емолва* ‘німа людина’, ‘небагатослівна людина’. Дериват із каритивно-привативним префіксом *e- від subst. *ъlva ‘мова’, ‘мовлення’, ‘шум’. За цією ж моделлю утворено лат. *in-fāns* ‘німий’, ‘який не говорить’, ‘позбавлений здатності говорити’, тобто *in-* (< *en-) & *fāns* – part. praes. до *for* ‘говорити’. Див.: [4, с. 133].

4. Деривати від позначень фізичних якостей: *nemoga, *nemogъ (: серб., хорв. *Nemog*, XIII, словц. *Nemoga* – антропоніми ~ серб., хорв. *nemoga* ‘неміч’, ‘хвороба’), *nemogъ'ь (: ст.-пол. *Niemoc*, *Niemocz* – особові імена ~ *niemoc* ‘неміч’, ‘безсилля’).

5. Деривати від слів зі значенням ‘дух, душа, дихати’

5.1. Деривати з *bez-: *bezduxъ(jь) (: чес. *bezduchý* ‘який не дихає’, ‘бездушний’, ‘нерозумний’), (похідне) *bezduъънь(jь) ‘бездушний’, ‘який не дихає’.

5.2. Деривати з *ne-: *neduxa, *neduxъ [16, с. 85], *neduxъ: пол. *Nieduch* ~ *nie dychać* [8, с. 182].

6. Деривати від слів на позначення ментального стану, назв почуттів

6.1. Деривати з *bez-: *bezbojaznънь(jь) ‘безстрашний’, *bezgluzdъ(jь) ‘безглуздий’, *bezpatеътьнь(jь) ‘безпам'ятний’, *bezstraxъ(jь) (: чес. *bezstrachý* ‘безстрашний’), *bezstraъънь(jь)

‘безстрашний’, *bezumъ(jь) (: ст.-сл. *безоумль* ‘нерозумний, який несповна розуму’), *bezumъ (: рос. *безум* ‘непосида (про дитину)’), *bezvęstъ (: серб., хорв. діал. *бєзвјест* ‘який несповна розуму’).

6.2. Деривати з *ne-: *nebojaznънь(jь), *nebojaznъньъ(jь) ‘безстрашний’ (в кого відсутня *bojaznъ ‘боязнь’), *nemodъrъ(jь) ‘безглуздий’, ‘легковажний’, ‘нерозумний’.

7. Деривати від слів зі значенням ‘вчення’, ‘досвід’, ‘знання’

7.1. Деривати з *bez-: *bezukъ (ЭССЯ).

7.2. Деривати з *ne-: *nenauka (: болг. *ненаука* ‘недосвідчена людина’), *neukъ(jь), *neuka (: болг. *неук* ‘неук’, ‘не навчений’, ст.-чес. *neuka* ‘т. с.’, пор. вище *bezukъ), *nevęda (: чес. *nevęda* ‘той, кого не довчили’, ‘невіглас’), *nevędja (: ц.-сл. *невъжда* ‘невіглас’, д.-рус. *невъжа* ‘неосвічена, недосвідчена людина’), *nevęъъъ (: болг. *невъций* ‘невіглас’, макед. *невешт* ‘невправний, незграбний’).

8. Деривати від термінів суспільного ладу.

8.1. Деривати від термінів спорідненості, свояцтва, назв роду, сім'ї, племені

8.1.1. Дериватиз *bez-: *bezčędънь(jь) (: рос. *бесчадный* ‘бездітний’), *bezdędъ ‘у кого нема діда’, *bezdęть ‘бездітний’, (похідне) *bezdęть-ьнь(jь) ‘т. с.’, *bezotъньъ (: рос. діал. *безотный* ‘сирота, що не має батька’), *bezplemenъньъ(jь) (: пол. стар. *bezplemienny* ‘безсімейний, безрідний, бездітний, самотній’), *bezrodъньъ(jь) ‘безрідний’, *bezstryjъ (: ст.-пол. *Biezstryi*, *Biestryi*) ‘у якого нема стрія, стрійка’, *bezuъ(jь) (: ст.-пол. *Biezuj*, *Biezwuj*) ‘у кого нема вуйка’.

8.1.2. Деривати з *ne-: *neroda, *nerodъ, *nerodъ (: болг. *нерода* ‘спотворена людина’, ст.-рус. *Нерода* – особове ім'я, укр. *нерода* ‘бездітна жінка’, блр. діал. *Нярод* – прізвище, рос. діал. *нєродъ* ‘безплідна жінка’).

8.2. Деривати від термінів правової культури, слів на позначення статусу члена суспільства

8.2.1. Деривати з *bez-: *bezbogъ(jь) [16, с. 25], *bezbirъ (: ст.-пол. *Bezbir* – антропонім ~ д.-серб. *биръ* ‘податок’), *bezčęstъньъ(jь) (: рус.-ц.-сл. *бесчастный* ‘несчастний’ (хто не має своєї частки, долі), *bezdarъ ‘хто не має дарів’, *bezdolъньъ (: рос. *бездольный* ‘бідар’, ‘нешаслива людина, якій не випало долі, щастя’), *bezdomъ(jь) (: чес. (рідкісне) *bezdomý* ‘безхатний’),

*bezdomovъjъ ('безрідний', 'безхатний'), (похідне) *bezdomovъnъjъ (: рос. діал. *бездомовный* 'який не має господарства'), *bezmirъ (: ст.-чес. *Bezmir – особова назва > *Bezmirow* [9, с. 13], чес. *Bezmiř* – ойконім, тобто посесив на -jъ від антропоніма *Bezmirъ; ЭССЯ), *bezъmъzd-ьnъjъ 'який не має зиску', *bezprokъjъ (: рос. діал. *беспрокий* 'нікчемний, нездатний').

Вважаємо можливим доповнити цей список. Пор., зокрема, псл. *bezъmъzdъjъ, реконструкція якого здійснюється завдяки рос. *Безмѣздый*, *Безмѣздый* – прізвиська. Отже, йдеться про ще один давній прикметник, утворений на базі прийменниково-відмінкової словоформи від *bezъmъzdu. Тобто *bezъmъzdъjъ 'який не має зиску' [4, с. 31]. Можливо, цей ад'єктив слугував твірною базою для суфіксального *bezъmъzd-ьnъjъ, відновленого в ЭССЯ, пор. тут ще рус.-ц.-сл. adj., adv. *безмѣздь* non mercenarius.

8.2.2. Деривати з *ne-: **nebogъ(jъ)* 'бідолашний' (= *несчастный*), 'бідний' (дослівно – 'позбавлений своєї долі спільного блага'), *nerędъ (: серб. діал. *нѣред* 'чоловік, який порушує порядок на зборах', ст.-чес. *Neřad* – особова назва), *nesъdarъ, *nesъdara 'нездара', *neudatja (: ст.-рус. *Неудача* – особова назва) 'відсутність успіху', *nevoldъ (: блр. *Невалод – особова назва) [16, с. 116].

9. Деривати від слів семантичного поля релігії, моралі, етики

9.1. Деривати з *bez-: **bezčъstъnъ(jъ)* 'безчесний', **bezsortъnъ(jъ)* 'безсоромний', *bezstudъ, (похідне) *bezstud-jъ (: д.-рус. *бестоужь* 'безсоромний').

9.2. Деривати з *ne-: *nelada (: д.-рус. *Неладинъ*, XV – особове ім'я ~ *neladъ, пор. рос. діал. *нѣлад* 'свара, відсутність злагоди'), *nestudъ, *nestuda (: серб., хорв. *nestud* 'безсоромна людина', слвн. *nestuda* 'огидна, мерзенна людина'), *nestyda (: чес. *nestyda* 'безсоромна людина'), (похідне) **nestydъjъ(jъ)* (: блр. *нестыжый* 'безсоромний'), *nevěrъ (: болг. *Невѣръ*, ст.-пол. *Niewier*, д.-рус. *Невѣръ* – особові назви ~ *невѣръ* 'який не має віри').

10. Дериватиз *ne- від слів інших лексико-семантичних груп: **netъrъ(jъ)* (: серб., хорв. *нѣтре* 'дуже стара людина, яка не може вмерти, хоча вже час'), *neplodъ (: д.-рус., рус.-ц.-сл. *неплодъ* 'чоловік, у якого не може бути дітей'), *nepoтъ (: рос. діал. *нѣпутъ*

'легковажна людина'), **neprokъ(jъ)* (: рос. діал. *непрокий*, *непрокъ* 'до жодної справи не придатний', 'безглуздий'), *neręxa, *neręxъ (: н.-луж. *ńeřech* 'нечупара', рос. *неряха* 'т. с.' ~ н.-луж. *řech* 'чистота, порядок').

До похідних праслов'янського віку з високим ступенем імовірності можна зарахувати ще такі:

*nebagъ: ст.-чес. *Nebah > *Nebahow* – топонім [10: II, с. 525] ~ *bagati (: слвц. діал. *bahac* 'здогадуватися', укр. *багати* 'бажати' (ЭССЯ). Отже, 'який не має бажання'.

*nebergъ, *neberga: д.-серб. *Небрѣгъ – особове ім'я, твірне для ойконіма *Небрѣгово*, 1345–1346, ст.-пол. *Niebrzega* (: Jacob *Nebrzega*, 1480 [11: IV, с. 33; 4, с. 35]) ~ **nebergt'i*. Пор. ст.-сл. *небрѣци*, *-брѣгъ* 'не турбуватися, нехтувати' тощо (ЭССЯ: лише ст.-сл., болг., рус.-ц.-слав.).

*nebornъ: пол. *Niebroń* [5, с. 7692]. Поєднання привативної частки *ne з *bornъ, пор. пол. *broń* 'зброя', ст.-сл. *брань* 'змагання, боротьба, бій, битва' та ін. (ЭССЯ).

*nebrojъ: пол. *Nebroj*, *Niebroj* [5, с. 7657, 7692], укр. *Неброй* [12, с. 113] – прізвиська. Сполучення *ne й основи **broj-* у **brojiti (se)*, пор. укр. *броїти* 'куролісити, бешкетувати' і под. (ЭССЯ).

*nebъda: рос. *Небда – антропонім, твірний для назви населеного пункту в кол. Вологодській губ. *Небдин* [13: VI, с. 109]. Утворення на базі словоформи *ne bъdęti, пор. *bъdęti 'не спати' (ЭССЯ). Теоретично ймовірна похідність уласне від імені *bъda.

*negъrdъjъ: ст.-пол. *Niegardy* (: Petrus *Nyegardi*, 1444) [11: IV, с. 40]. Аналогічно [16, с. 87].

*nemysъ: *Nemuslo* – давнє слов'янське особове ім'я в одному латинському документі, ст.-чес. *Nemysl*, *Nemyšl* – антропонім, пор. також *Nemyslovici* ~ *nemysl* [10: II, с. 569]. Поєднання *ne з *mysъ (~ *mysliti, *mysъ), тобто йдеться про утворення, аналогічне *ne-milъ, *ne-mirъ, *ne-slavъ, *ne-žirъ, *ne-ordъ/*ne-radъ* та ін. (див. ще: [4, с. 67]).

*nesortъ: болг. *Несрам*, *Нестрам* – особове ім'я, стар. *Несрамъ* – населений пункт (див.: [4, с. 73]: із джерелами), *Нестрацілов* – місцева назва у слов'янській області Греції (Македонія, Флорина) [14, с. 194]. Поєднання *ne & *sortъ 'сором', пор. *bez-sortъ (ЭССЯ: **bezsortъnъ(jъ)*).

*nesqđь: ст.-пол. *Niesqđ* [11: IV, с. 54], пол. *Niesqđ* – прізвище [5, с. 7734], рос. *Несуд (із більш давнього *Несждь) – особова назва, від якої за допомогою *-jь* був утворений ойконім *Несуж* (р-н Новгород) [13: VI, с. 148]. Сполучення *ne & *sqđь ~ *sqđiti ‘судити’. Імовірний праслов’янський вік *Несуж* як *Nesqđjь. Пор. ще ([16, с. 106]: лише ст.-пол. приклад).

*nesporь: пол. *Niespor* – прізвище [5, с. 7736] ~ рос. діал. *неспóрко* ‘нешвидко, повільно’ (СРНГ). Сполучення привативного *ne з adj. *sporь ‘рясний’, ‘швидкий’.

*nesuxyni: д.-чес. *Nesuchyně*, 1316 – антропонім ([15, с. 29]: виводить безпосередньо від особового імені *Nesuch*). Похідне із запереченням *ne від *suxyni. Щодо *suxyni/*suxynь: пол. *Suchynia* [5, с. 10855], ст.-укр. *Сухиня*, XVIII – особові імена ~ укр. діал. зах. *сухіння* ‘сухорлявий’ ([4, с. 81]: із джерелами).

*netelь: пол. *Netel*, *Necel* – прізвища [5, с. 7657, 7672] ~ рос. діал. *нётель*, *-и* ‘про безплідну жінку’ (ЭССЯ: псл. *netelь тут відновлюється винятково на сх.-слов’ян. діал. матеріалі).

*netixь: укр. *Нетіх* – прізвище ~ рос. діал. пск., смол. *нетіхо* ‘неблагополучно’, ‘неспокійно’. Сполучення ад’єктива *tixь із привативним *ne. Див.: [4, с. 98].

Висновки. Спостереження за давньою слов’янською лексикою зі значенням каритивності (позбавності) спонукає до кількох висновків. По-перше, архаїчні слов’янські поміна *personalia* суттєво деталізують наукові уявлення про діапазон слів, чия семантика містить указівку на відсутність чи позбавлення невідчужуваного об’єкта володіння. По-друге, взаємодія (можливо, з випадками субституції **ne-* на **bez-* у давніх формах) індоєвропейського каритивного приєднання-префікса *bez із привативно-каритивним *ne у праслов’янських діалектах призвела до утворення корелятивних лексичних пар, алодериватів (**bezbogь(jь)* VS **nebogь(jь)*, *bezbojaznьnjь VS *nebojaznьnjь, **bezčьstьnjь(jь)* VS **nečьstьnjь(jь)*, *bezduxь VS *neduxь, *bezgolsь VS *negolsь, *bezgobь VS *negobь, *bezlędvьjь VS *nelędvьjь, *bezmirь VS *nemirь, *bezmyslь VS *nemyslь, *bezokь VS *neokь, *bezpalьjь VS *nepalьjь, *bezplodь VS *neplodь, *bezpřotьnjь VS *nepřotь, *bezřokь VS *nerokь, *bezsortь VS *nesortь, *bezsqđь VS *nesqđь, *bezstudь VS *nestudь, *bezstud-jь, *bezstyd-jь VS *nestyd-jь, *bezudь VS *neudь, *bezuxь VS *neuxь, *bezukь VS *neukь, *bezvolsь VS *nevolsь), які впорядковували лексико-семантичну та словотвірну системи, розвиваючи синонімію всередині різних лексико-семантичних груп і словотвірнотимологічних гнізд (у тому числі на рівні похідних утворень).

Література:

- Bernini G. Attempting to the Reconstruction of Negative Patterns in PIE. *Papers from the 7th International Conference on Historical Linguistics* / Ed. by A.G. Ramat, O. Carruba, G. Bernini. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1987. P. 57–69.
- Fowler Fr.H. *The Negatives of the Indo-European Languages*. Chicago : The University of Chicago Press, 1896. 40 p.
- Zimmer K.E. *Affixal Negation in English and Other Languages: An Investigation of Restricted Productivity*. *Word*. 1964. Vol. 20, No. 2, Supplement. 105 p.
- Pladi A.I. *Proto-Slavonic Reconstruction and Slavonic Anthroponymy*. Kirovograd (manuscript). 375 p.
- Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku* / Oprac. K. Rymut. Kraków, 2003 (електронна версія).
- Горпинич В.О. Прізвища степової України: Словник. Дніпропетровськ : ДДУ, 2000. 404 с.
- Kott F.Št. *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*. Praha : Knihtiskárna Františka Šimáčka, 1890. D. 6. 1220 s.
- Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*. Cz. 1: *Odpelatywne nazwy osobowe* / Oprac. A. Cieślakowa. Kraków : DWN, 2000. 378 s.
- Codicis Diplomatici et epistolaris Moraviae. Index*. Brunae : Ex typographia Caroli Winikerii, 1850. 200 s.
- Gebauer J. *Slovník staročeský*. Praha : Česká grafická společnost Unie, 1903–1916. D. I–II.
- Taszycki W. (red.) *Słownik staropolskich nazw osobowych*. Wrocław etc. : PAN, 1965–1985. T. I–VII.
- Панцьо С.Є. Антропонімія Лемківщини. Тернопіль : Тернопіль, 1995. 128 с.
- Vasmer M. (ed.) *Russisches geographisches Namenbuch*. Wiesbaden : Harrassowitz, 1962–1980. Bd I–X.
- Vasmer M. *Die Slaven in Griechenland*. Berlin : VAW, 1941. 350 S.

15. Dickenmann E. Das slavische Suffix *-yni (-ynja)* unter Besonderer Berücksichtigung des Serbokroatischen. Ein Beitrag zur slavischen Wortbildung. Münster (Westfalen), 1978. 139 S.
16. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Київ : Довіра, 2008. 413 с.

References:

1. Bernini, G. (1987). Attempting to the Reconstruction of Negative Patterns in PIE. *Papers from the 7th International Conference on Historical Linguistics* / Ed. by A.G. Ramat, O. Carruba, G. Bernini. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, P. 57–69.
2. Fowler, Fr.H. (1896). *The Negatives of the Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press. 40 p.
3. Zimmer, K.E. (1964). Affixal Negation in English and Other Languages: An Investigation of Restricted Productivity. *Word*. Vol. 20. No. 2, Supplement. 105 p.
4. Iliadi A.I. Proto-Slavonic Reconstruction and Slavonic Anthroponymy. Kirovograd (manuscript). 375 p.
5. Słownik nazwisk (2003) używanych w Polsce na początku XXI wieku / Oprac. K. Rymut. Kraków, 2003 (digital edition).
6. Gorpynych, V.O. (2000). Prizvyshcha stepovoyi Ukrayiny: Slovnyk [The Surnames of Steppe Ukraine]. Dnipropetrovs'k: DDU. 404 p. [in Ukrainian].
7. Kott, F.Št. (1890). Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Praha: Knihtiskárna Františka Šimáčka. D. 6. 1220 s.
8. Słownik (2000) etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych. Cz. 1: Odapelatywne nazwy osobowe / Oprac. A. Cieślíkowa. Kraków: DWN. 378 s.
9. Codicis (1850). *Diplomatici et epistolaris Moraviae*. Index. Brunae: Ex typographia Caroli Winikerii. 200 s.
10. Gebauer, J. (1903–1916). *Slovník staročeský*. Praha: Česká grafická společnost Unie. D. I–II.
11. Taszycki, W. (ed.) (1965–1985). *Słownik staropolskich nazw osobowych*. Wrocław etc.: PAN. T. I–VII.
12. Pantsio, S.Ye. (1995). *Antroponimia Lemkivshchyny [Anthroponymy of Lemkovshchyna]*. Ternopil: Ternopil. 128 p. [in Ukrainian].
13. Vasmer, M. (ed.) (1962–1980). *Russisches geographisches Namenbuch*. Wiesbaden: Harrassowitz. Bd I–X.
14. Vasmer, M. (1941). *Die Slaven in Griechenland*. Berlin: VAW. 350 S.
15. Dickenmann, E. (1978). Das slavische Suffix *-yni (-ynja)* unter Besonderer Berücksichtigung des Serbokroatischen. Ein Beitrag zur slavischen Wortbildung. Münster (Westfalen). 139 S.
16. Shulgach, V.P. (2008). *Narysy z praslav'âns'koyi antroponimiyi [Essays on Proto-Slavonic Anthroponymy]*. Kyiv: Dovira. 413 p.